

До спеціалізованої вченої ради Д 26.062.21

Державного некомерційного підприємства

«Державний університет «Київський авіаційний інститут»

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора

Янчука Артема Олександровича

на дисертаційну роботу

Косілової Ольги Іванівни

на тему:

«Конституційно-правове забезпечення політичних прав і свобод людини та громадянина: доктринально-правові підходи до розуміння в умовах викликів сучасності»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право

На основі вивчення дисертації, реферату і праць, що були опубліковані за темою дисертації, встановлено наступне.

Актуальність теми дисертаційної роботи

Беручи до уваги виклики, пов'язані із широкомасштабною збройною агресією російської федерації, введенням правового режиму воєнного стану в Україні та існуючими у зв'язку з цим обмеженнями щодо реалізації конституційних прав громадян на участь в управлінні державними справами, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування тощо, із євроінтеграційними процесами щодо набуття Україною членства в Європейському Союзі та, відповідно, наближенням законодавства України до європейських стандартів, дисертаційна робота Косілової О.І., що присвячена конституційно-правовому забезпеченню політичних прав і свобод людини та громадянина, є своєчасною, оскільки спрямована на вирішення актуальної наукової проблеми.

Зв'язок дисертаційної роботи з науковими планами і темами

Тема і зміст дисертаційного дослідження узгоджуються із:

- проведеною науково-дослідною роботою, яка здійснювалася в науково-дослідній частині Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Розробка системного вчення про основні права людини з метою втілення в Україні європейських правових цінностей у контексті розбудови громадянського суспільства» (номер державної реєстрації 19 БФ042-01) (значну увагу авторка приділила дослідженню політичних прав і свобод: їх правової природи, генези, нормативного закріплення, обмежень, змісту та сутності права на людську гідність (зарубіжного досвіду нормативного

закріплення та тлумачення права на людську гідність у рішеннях та висновках Федерального Конституційного Суду Німеччини та Конституційного Суду України);

- Планом наукових досліджень Державного податкового університету у межах науково-дослідної теми кафедри теорії та історії держави і права «Забезпечення дії права в процесі реалізації державної політики» (номер державної реєстрації: 0117U006224) (авторка дослідила особливості реалізації принципу верховенства права в діяльності органів державної влади; співвідношення держави та громадянського суспільства);

- Планом наукових досліджень Державного податкового університету в межах науково-дослідної теми кафедри теорії та історії держави і права «Трансформація правової системи України в умовах воєнного та післявоєнного стану» (номер державної реєстрації 0123U104293) (авторка дослідила особливості реалізації політичних прав і свобод людини в умовах воєнного стану та запропонувала шляхи удосконалення відповідних відносин).

Оцінка обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих авторкою

Загальний обсяг роботи становить 537 сторінок, з яких обсяг основного тексту – 472 сторінки, список використаних джерел займає 51 сторінку і налічує 439 найменувань.

Одержані наукові результати дисертації становлять і науково-теоретичний, і практичний інтерес та можуть бути використані у:

- науково-дослідній сфері – для подальшого теоретичного узагальнення, вироблення пропозицій і висновків щодо вдосконалення чинного законодавства, формування методологічної основи й теоретичного підґрунтя дослідження актуальних проблем правової природи політичних прав і свобод, особливостей їх конституційно-правового забезпечення;

- правотворчій та правозастосовній діяльності – при вдосконаленні чинного законодавства України, зокрема Конституції України, законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про політичні партії в Україні», «Про всеукраїнський референдум», «Про громадські об'єднання», а також при розробці, прийнятті та застосуванні нових нормативно-правових актів щодо забезпечення політичних прав і свобод громадян в умовах глобальних викликів і демократичних реформ;

- навчальному процесі – під час розроблення та викладання курсів з навчальних дисциплін «Конституційне право України», «Муніципальне право України», «Виборче право», «Міжнародне право прав людини», «Філософія права», а також спеціалізованих курсів з питань конституційно-правового регулювання політичних прав і свобод;

- правозахисній та правопросвітницькій роботі – для вдосконалення механізмів моніторингу дотримання політичних прав громадян, розробки рекомендацій щодо забезпечення ефективної реалізації виборчих прав, права на мирні зібрання, свободи об'єднань та інших демократичних прав; для аналізу ризиків і загроз щодо політичних прав громадян, а також у сфері правового

регулювання обмежень політичних прав в умовах надзвичайного та воєнного стану.

Наведені в дисертації положення, а також узагальнення нормативно-правового матеріалу можуть бути використані у процесі підготовки навчальних посібників і підручників для студентів та аспірантів юридичних факультетів закладів вищої освіти, а також як допоміжний матеріал у діяльності державних органів.

Наукові доробки дисертантки знайшли своє впровадження в освітньому процесі Дніпровського гуманітарного університету (акт про впровадження № 2 від 25.02.2025); Білоцерківського національного аграрного університету (довідка про впровадження № 01-12/91 від 24.02.2025); Житомирського державного університету ім. Івана Франка (довідка про впровадження від 27.02.2025); в науково-дослідній діяльності Державного науково-дослідного інституту МВС України (акт про впровадження № 26/163 від 12.02.2025); Державного податкового університету (акт про впровадження від 04.03.2025); в освітньому процесі кафедри міжнародного та європейського права Факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету (довідка про впровадження № 15/467 від 02.10.2024); а також в практичній правотворчій діяльності, зокрема в діяльності Конституційного Суду України (довідка про впровадження від 13.03.2025), Громадської організації «Захист прав фізичних та юридичних осіб» (довідка про впровадження від 20.02.2025).

Достовірність результатів дисертаційного дослідження підтверджує їх апробація на міжнародних, всеукраїнських та міжвідомчих науково-практичних конференціях, форумах, конгресах.

Основні положення дисертації висвітлені в 61 наукових працях, з яких 27 статей опубліковано у виданнях України, що визнані як фахові з юридичних наук, 6 статей – у зарубіжних наукових виданнях, 2 з яких у виданнях, що проіндексовані в базі даних Web of Science Core Collection, 4 в базі даних Scopus, а також 28 тез доповідей у матеріалах науково-практичних конференцій.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження

Зі змісту дисертації, опублікованих авторкою наукових праць та реферату дисертаційної роботи Косілової О.І. можливо зробити висновок, що основні наукові положення, висновки і пропозиції сформовані авторкою самостійно, відображають особистий внесок дисертантки та характеризуються науковою новизною, яка, у формулюванні автора, полягає в тому, що дисертаційна робота є першим в Україні правовим дослідженням, у якому проаналізовано юридичну природу політичних прав і свобод людини і громадянина, їх конституційно-правові засади реалізації, розвиток та еволюцію; здійснено класифікацію та правовий аналіз політичних прав та свобод, досліджено теоретичні та практичні аспекти їх обмеження, інституційну спроможність державних органів, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства у сфері забезпечення політичних прав і свобод, а також особливості реалізації політичних прав і свобод в умовах викликів сучасності: воєнного стану,

трансформації виборчої системи, децентралізації державної влади, боротьби з корупцією, розвитку технологій штучного інтелекту тощо.

Серед найбільш вагомих результатів дисертаційної роботи, що визначають її наукову новизну, та заслуговують на увагу слід відзначити наступні:

- уперше обґрунтовано класифікацію політичних прав і свобод за функціями прав з огляду на комплексне дослідження німецької правової доктрини та поглядів вітчизняних учених у цій галузі;
- обґрунтовано, що право на політичну участь є похідним від права на людську гідність, яке є основоположним правом в системі політичних прав;
- сформульовано авторське визначення терміну «політична участь»/ «співучасть» як однієї з форм реалізації політичних прав;
- здійснено системний аналіз впливу воєнного стану на реалізацію політичних прав і свобод в Україні в умовах збройної агресії з боку російської федерації;
- здійснено ґрунтовний аналіз впливу технологій штучного інтелекту на реалізацію політичних прав і свобод;
- обґрунтовано необхідність правового регулювання використання ІІІ у виборчому процесі, включаючи мікротаргетинг, захист персональних даних та запобігання дезінформації;
- удосконалено визначення політичних прав і свобод людини і громадянина як прав, які гарантують індивідуальну свободу та участь в політичному процесі суспільства, та які є необхідними для забезпечення громадянських свобод і демократії;
- набули подальшого розвитку дослідження політичних прав громадян як неодмінної умови функціонування всіх інших видів прав; дослідження політичної свободи, що відображає одну з базових ознак особистої свободи; визначення особливостей політичних прав та свободи у порівнянні з іншими групами прав тощо.

Повнота висвітлення і викладення сформульованих у дисертаційній роботі положень, висновків і рекомендацій в опублікованих автором працях та рефераті

Результати дисертаційної роботи достатньо повно відображено у більш ніж 60 наукових працях, серед яких:

- статті у наукових фахових виданнях України:

Косілова О. І. Виборча система як елемент політичної безпеки: політико-правовий аспект. Наука і правоохорона. 2018. № 3(42). С. 73–81. ISSN 2072-8670. DOI: 10.36486/np. URL:<http://naukaipravoohorona.com/ua/journal.php?year=2018&number=3&lang=ukr>;

Косілова О. І. Нормативна закріпленість принципу універсальності прав людини в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 3. С. 32–35. ISSN 2524-0374. URL:<http://www.lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-uncategorised/111-3-2019-ukr>;

Косілова О. І. Конституційні права та свободи: україно-німецький правовий дискурс. Юридичний вісник. 2018. № 4. С. 70–75. ISSN 2664-6277. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2018_4_13;

Косілова О. І. Право політичної співучасті громадянина як члена демократичної спільноти. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2019. Т. 30(69), № 5. С. 42–47. ISSN 2710-4664 DOI: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.5/08>;

Косілова О. І. Класифікація основних прав і свобод людини і громадянина за функціями прав у правовій системі Німеччини. Наука і правоохорона. 2019. № 4(46). С. 389–393. ISSN 2072-8670. DOI: 10.36486/np. URL: http://naukaipravoohorona.com/journal/ukr/2019_4.pdf;

Косілова О. І. Право на людську гідність у системі конституційних прав України та Німеччини. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки. 2020. № 1(112). С. 27–32. ISSN 1728-2195 DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2020/1.112-11>. URL: <http://visnyk.law.knu.ua/ua/baza-nomeriv/734-pravo-na-lyudsku-hidnist-u-systemi-konstytutsiynykh-prav-ukrayiny-ta-nimechchyny>;

Косілова О. І. Право на гідність у системі прав і свобод людини і громадянина. Наука і правоохорона. 2020. № 1. С. 94–101. ISSN 2072-8670. DOI: [https://doi.org/10.36486/np.2020.1\(47\)](https://doi.org/10.36486/np.2020.1(47)) URL: http://naukaipravoohorona.com/journal/ukr/2020_1/11.pdf;

Косілова О. І. Правова природа політичних прав та свобод. Наука і правоохорона. 2020. № 2(48). С. 94–101. ISSN 2072-8670. DOI: [https://doi.org/10.36486/np.2020.2\(48\)](https://doi.org/10.36486/np.2020.2(48)) URL: http://naukaipravoohorona.com/journal/ukr/2020_2.pdf;

Косілова О. І. Теоретичні та практичні аспекти обмеження прав і свобод: вітчизняний та зарубіжний досвід. Інформація і право. 2020. № 3. С. 26–33. ISSN 2616-6798. URL: <http://ippi.org.ua/kosilova-oi-teoretichni-ta-praktichni-aspekti-obmezheniya-prav-i-svobod-vitchiznyanii-ta-zarubizhnii>;

Косілова О. І. Обмеження політичних прав та свобод: нормативні підстави, механізм реалізації. Вісник КНУ. Юридичні науки. 2020. № 3(114). С. 18–24. ISSN 2520-2282. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2020/3.114-4>

URL: <http://visnyk.law.knu.ua/ua/baza-nomeriv/764-obmezheniya-politychnykh-prav-i-svobod-normatyvni-pidstavy-mekhanizm-realizatsiyi>;

Косілова О. І. Право на свободу об'єднання у політичні партії у ФРН: міжнародні стандарти, підстави втручання, межі обмеження. Південноукраїнський правничий часопис. 2020. № 2. С. 3–8. ISSN 2664-6323.

DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.2.1>;

Косілова О. І. Правове забезпечення конституційних прав і свобод: адміністративно-правовий аспект. Інформація і право. 2021. № 1(36). С. 134–141. ISSN 2616-6798. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2021_1_20;

Косілова О. І. Політична участь як форма реалізації політичних прав: теоретико-правовий дискурс. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2021. № 2(50). С. 127–133. ISSN 2078-1431. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.№2\(50\).242896](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.№2(50).242896);

Косілова О. І. Нормативно-правове забезпечення реалізації політичних прав громадян України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку. Інформація і право. 2021. № 3. С. 176–183. ISSN 2616-6798. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.3\(38\).243823](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.3(38).243823);

Косілова О. І. Адміністративно-правове забезпечення політичних прав і свобод органами місцевого самоврядування. Юридичний бюлетень. 2021. № 20. С. 37–41. ISSN 2414 – 4207. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.20.08>;

Косілова О. І. Інструменти адміністративно-правового забезпечення реалізації політичних прав громадян України. Інформація і право. 2021. № 1 (36). С. 45–50. ISSN 2616-6798. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.1\(36\).238323](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.1(36).238323);

Косілова О. І. Забезпечення політичних прав і свобод Верховною Радою України: конституційно-правовий аналіз. Ірпінський юридичний часопис. 2023. Вип. 3(12). С. 35–44. ISSN 2617-4154 DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-3\(12\)-2023-35-43](https://doi.org/10.33244/2617-4154-3(12)-2023-35-43);

Косілова О. І. Міжнародні стандарти політичних прав людини. Наукові інновації та передові технології. 2024. № 4(32). С. 404–413. ISSN 2786-5853. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-404-413](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-404-413)
URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/10478>;

- статті в іноземних фахових виданнях:

Fedotova H., Kosilova O., Kobets M. Protection of Life and Health of Citizens in The Sphere of Production and Circulation of Medicines and Medical Products: a Legal Aspect. Journal of History Culture and Art Research. 2020. Vol. 9, No. 1. P. 30–48. Web of Science Core Collection. ISSN: 2147-0626. DOI: <http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v9i1.2533>;

Kosilova O., Kravchenko M., Otradnova O., Solodovnikova K., Fedotova H. Public-law dimension of the right to expected life in Ukraine and Germany. The Asian International Journal of Life Sciences (ASIA LIFE SCIENCES). 2019. Supplement 21(1). P. 493–508. Scopus. ISSN: 0117-3375;

Kosilova O. I., Kravchenko M. G., Fedirko I. P. The right for freedom uniting in political parties: experience of Ukraine and the federal republic of Germany. International Journal of Human Rights and Constitutional Studies. 2022. Vol. 9, No. 1. P. 1–17. Web of Science Core Collection. DOI: 10.1504/IJHRCS.2022.119446. ISSN: 2050-103X (Print), 2050-1048 (Online);

Kosilova O. I., Rozghon O. V., Solodovnikova K. K., Stolbovyi V. M., Barabash O. O. Observance of human rights in the use of AI as technology. Law, State and Telecommunications Review. 2022. Vol. 14, No. 2. P. 38–67. Scopus. ISSN: 2050-103X (Print), ISSN: 2050-1048 (Online) DOI: <https://doi.org/10.26512/lstr.v14i2.41558>;

Lykhova S. Ya., Lysko T. D., Kosilova O. I., Kyrychenko O. V., Shamara O. V. Cyber-corruption: new types of corruption offences in the digital world and their impact on criminal liability. Revista Relações Internacionais do Mundo Atual

Unicuritiba. 2023. Vol. 3, No. 41. P. 135–147. Scopus. ISSN: 2316-2880. DOI: <https://doi.org/10.32914/i.55.1-2.7>;

Babikov O., Svintsytskyi A. V., Nazarov V. V., Kosilova O. I., Bozhyk V. Rights and freedoms during covert investigations: Balance between security and personal freedoms. *International Journal of Police Science & Management*. 2024. P. 1–13. Scopus. ISSN: 1461-3557 (Print), 1478-1603 (Online). DOI: 10.1177/14613557241259865.

Наукові публікації повною мірою відображають основні результати дисертаційної роботи.

Методологічні, теоретичні та практичні результати дисертаційної роботи пройшли апробацію та одержали схвалення на міжнародних, всеукраїнських та міжвідомчих науково-практичних конференціях, зокрема: «Сучасні держава і право: теорія і практика» (Ірпінь, 2012); «Дні науки філософського факультету» (Київ, 2013, 2016, 2017); «Актуальні проблеми юридичної науки» (Хмельницький, 2013); «Права та свободи людини і громадянина: механізм їх реалізації та захисту» (Братислава, 2014); «Права людини і громадянське суспільство в Україні» (Київ, 2014); «Закарпатські правові читання» (Ужгород, 2016, 2018, 2023); «Стан та перспективи реформування сектору безпеки та оборони України» (Київ, 2018); «Освіта і наука у сфері національної безпеки» (Острог, 2017); «Актуальні питання державотворення в Україні» (Київ, 2016); «Основні права людини: розуміння та виклики» (Київ, 2019); «Глобалізаційні виклики сучасності» (Дніпро, 2020); «Права людини у «ковідному» світі» (Харків, 2021); «Міжнародне право ХХІ століття: сучасність та майбутнє» (Ірпінь, 2022); «Всеукраїнська юридична науково-практична конференція» (Тернопіль, 2023); «Права людини: історичний вимір і сучасні тенденції» (Житомир, 2024).

Оцінка ідентичності змісту реферату та основних положень дисертації

Реферат дисертації відповідає встановленим вимогам, у повній мірі відображає сутність і зміст дисертації, наявною є ідентичність основних наукових положень і наукового внеску авторки. Наукові положення, висновки і рекомендації щодо можливостей практичного використання отриманих результатів, які представлені дисертанткою в рефераті, належним чином розкриті, деталізовані та обґрунтовані у самій роботі.

Тобто, є всі підстави стверджувати, що Косілова Ольга Іванівна виконала всі вимоги щодо кількості та обсягу публікацій основного змісту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Зауваження до окремих положень дисертаційної роботи

Поряд з позитивною оцінкою результатів дослідження і визнанням високої наукової та практичної цінності дисертаційної роботи Косілової О. І., належного рівня її наукової новизни, вважаємо, що низка представлених у роботі положень потребують подальшого обґрунтування або мають дискусійний характер, що може слугувати підставою для подальших обговорень:

1. З аналізу змісту вбачається, що підрозділ 2.4. дисертації, який має назву «Сучасні підходи до класифікації основних прав і свобод людини і громадянина», має міститися в розділі 1, оскільки присвячений загальній класифікації людських прав.

Натомість у розділі 2 доцільно наводити класифікацію саме політичних прав і свобод, що узгоджуватиметься із його назвою «Політичні права та свободи в контексті загально-правового розвитку: доктринально-правовий аналіз».

2. З назви підрозділу 1.1. не зрозуміло чому одні права та свободи людини і громадянина «протиставляються» іншим. Пропонується назву підрозділу доопрацювати.

3. У рефераті, а також на стор. 40 дисертації зазначається, що матеріали дослідження, сформульовані висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані при вдосконаленні чинного законодавства України, зокрема Конституції України. Водночас які саме конституційні зміни або до яких статей Основного Закону держави вони можуть бути ініційовані ані у рефераті, ані в дисертації не зазначається. Крім того, не вказується яким чином такі конституційні зміни можуть розглядатися та ухвалюватися Парламентом зважаючи на введений правовий режим воєнного стану і закріплену заборону таких змін у частині другій статті 157 Конституції України.

4. При здійсненні компаративного аналізу авторка дисертації переважно використовує досвід ФРН. Не зрозуміло чому саме при дослідженні політичних прав і свобод надається перевага саме цій країні і не береться до уваги досвід інших європейських країн, зокрема Польщі, Хорватії, Франції, Латвії, Литви тощо.

5. На сторінці 55 дисертації при наведенні положення про те, що «Верховна Рада України як єдиний законотворчий орган, що визначає права і свободи людини та громадянина, гарантії цих прав і свобод», міститься вказівка на статтю 22 Конституції України, що не відповідає дійсності. У даному випадку варто вказати частину першу статті 92 Конституції України, що відповідатиме цитованому положенню.

6. Принагідно варто зауважити, що в дисертації авторка не звернула увагу на можливість захисту прав і свобод людини і громадянина, в тому числі політичних прав, шляхом направлення до Конституційного Суду України конституційної скарги на підставі положень статті 151¹ Конституції України.

7. У розділі 1 дисертації авторка наводить політичні права, свободи людини і громадянина, що визначені у розділі II Конституції України.

В той же час, зважаючи на тему дисертаційного дослідження, доцільно було б звернути увагу та навести права і положення статей, що містяться у розділі III Основного Закону України («Вибори. Референдум»), насамперед – статей 69, 70.

Крім цього, пропонується також на стор. 120 дисертації доповнити перелік основних спрямувань політичних прав правами на участь у виборах і референдумах.

8. На стор. 211 авторка зазначає, що найдієвішим механізмом захисту права на народний суверенітет є інститут відкликання представників влади народом.

Дисертаційна робота значно виграла б якщо її авторка звернула б увагу і на інші форми народовладдя: народну ініціативу, народне вето, які утвердились у низці демократичних держав світу.

9. На стор. 362 зазначено, що «Чергова спроба ухвалити закон, який регулює партисипативну практику в Україні і збільшує наші шанси на конвенційний розвиток демократії, стартувала в жовтні 2020 р. реєстрацією законопроекту «Про публічні консультації». Перше читання законопроекту пройшов у парламенті 5 березня 2021 р. (більше, ніж 2,5 року тому). В березні 2023 року проєкт закону було зареєстровано на проходження другого читання у порядку денному пленарних засідань ВРУ».

Доцільно актуалізувати наведену інформацію і зазначити про те, що Закон України «Про публічні консультації» Верховною Радою України прийнято 20.06.2024 (№ 3841-IX) і він вступає в дію через 12 місяців з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні.

10. На стор. 402 наведені не всі укази Президента України, якими продовжувався строк дії воєнного стану в Україні. Станом на 28.05.2025 Верховною Радою України 15 разів продовжено дію воєнного стану.

11. Також пропонується звернути увагу на деякі стилістичні та редакційні уточнення:

- на стор. 27 абз.2 «Верховної ради України» замінити на «Верховної Ради України»;

- на стор. 36 стилістично переробити твердження: «Конституція ФРН у формі основних прав стала «букетом» багатьох свобод»;

- на стор. 40, 438, 439 вказати правильну назву Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»;

- на стор. 51 слово «темопоральна» замінити на «темпоральна»;

- на стор. 53 третій абзац є незавершеним;

- на стор. 105 у першому абзаці «Основний закон України» замінити на «Основний Закон України»;

- на стор. 111 «Гуто Гроцій» замінити на «Гуго Гроцій»; на цій же сторінці «Іммануель» замінити на «Іммануїл»;

- на стор. 126 перший абзац є незавершеним;

- на стор. 164 у першому абзаці усунути повтор речень;
- на стор. 183 у першому абзаці «закону України» замінити на «Закону України»;
- на стор. 224 назву Закону України «Про правове положення надзвичайного стану» замінити на «Про правовий режим надзвичайного стану»;
- на стор. 266 в назві підрозділу 4.3 «в Україні» замінити на «в Україні»;
- на стор. 314 «основного закону» замінити на «Основного Закону»;
- на стор. 315 потребує редакційного редагування перший абзац;
- на стор. 346 у третьому абзаці викласти правильну назву Закону України «Про місцеві державні адміністрації»;
- на стор. 431 вказані невірні ініціали народного депутата України Тищенко М.М.;
- на стор. 438 назву Закону України «Про народовладдя через всеукраїнський референдум» замінити на «Про всеукраїнський референдум».

Вказане свідчить про необхідність ґрунтовного редакційного опрацювання дисертаційної роботи.

12. Крім вказаного, окремо варто звернути увагу на використаний авторкою підхід щодо посилань на використані джерела. Так, у переважній більшості наявних виносів по тексті дисертації авторка посилається на саме джерело, не згадуючи при цьому автора, що певною мірою ускладнює визначення належності тих чи інших наукових тверджень конкретному автору.

Також деякі посилання не співвідносяться з джерелами, наведеними у списку, зокрема:

- на стор. 101 та інших при посиланні на юридичні позиції, викладені в рішеннях Конституційного Суду України не наведено відповідних пунктів мотивувальної або резолютивної частини; крім цього у списку використаних джерел назви рішень Конституційного Суду України викладені не повністю, а в деяких випадках і без посилання на електронне джерело доступу URL;
- на стор. 29, 96, 165, 316 дисертації та у списку використаних джерел за номерами 96, 140, 284, 293 замінити «Конституційний суд України» на «Конституційний Суд України»;
- в багатьох посиланнях на використане джерело відсутній номер сторінки (наприклад, в посиланні 408), що ускладнює пошук відповідної інформації;
- мають місце сумніви щодо відповідності посилань наведеному у списку джерелу:
 - на стор. 123 посилання 417 замінити на 418;
 - на стор. 124 посилання 329 замінити на 330;
 - на стор. 132 посилання 377 замінити на 379;
 - на стор. 132 посилання 434 замінити на 435;
 - на стор. 134 відсутнє посилання на наукову працю С.П. Головатого;
 - в переліку джерел між посиланням 394 і 395 міститься джерело 20;
 - на стор. 164 відсутнє посилання на працю Й.Шумпетера;
 - на стор. 200 замість посилання 283 на Рішення Конституційного Суду України № 9-р/2019 вказати посилання 296;

- на стор. 226 посилання на електронне джерело [202] є неактивним;
- на стор. 232 застосовується словосполучення «коментованої статті», однак жодного посилання на використаний Коментар Конституції України не вказано;
- на стор. 268 при наведенні статистичних даних щодо функціонування політичних партій відсутнє посилання на джерело отриманої інформації;
- пропонується в переліку джерел усунути повторення [216], [217], [281], [282];

Зважаючи на значну кількість неузгоджень між виносками та переліком використаних джерел, пропонується також доопрацювати дисертаційну роботу і у цьому напрямі.

Проте, варто наголосити, що вказані недоліки і наведені зауваження в основному вказують на дискусійні моменти або мають рекомендаційний характер й не є суттєвими, та не заперечують загальну позитивну оцінку дисертації Косілової О. І. як ґрунтового дослідження, що містить наукову новизну та має теоретико-методичну та практичну цінність.

Відповідність дисертаційної роботи встановленим вимогам

В цілому за своєю структурою, обсягом та оформленням дисертаційна робота відповідає вимогам пп. 7, 8, 9 Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197 з наступними змінами.

Дисертація складається зі вступу, шести розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Назва дисертації відображає її зміст, що у свою чергу свідчить про досягнення сформульованої мети та вирішення поставлених автором завдань дослідження.

Робота викладена лаконічною науковою мовою. Після кожного розділу і після роботи в цілому викладаються ґрунтовні висновки, одержані авторкою особисто.

Оформлення і зміст дисертаційної роботи відповідають вимогам, що висуваються до дисертацій, поданих на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Загальний висновок про відповідність роботи встановленим вимогам МОН України

Дисертаційна робота Косілової О.І. на тему «Конституційно-правове забезпечення політичних прав і свобод людини та громадянина: доктринально-правові підходи до розуміння в умовах викликів сучасності» є актуальним, самостійно виконаним та завершеним науковим дослідженням. Отримані результати та висновки належно обґрунтовані, містять наукову новизну, мають теоретичне та практичне значення. Авторкою запропоноване нове розв'язання важливої наукової проблеми, що полягає у формуванні цілісної концепції реалізації політичних прав і свобод людини і громадянина.

Реферат відображає основні положення роботи. Зміст дисертації та реферату відповідає паспорту спеціальності 12.00.02 – конституційне право,

муніципальне право. Основні наукові результати достатньо повно відображені у публікаціях.

Зазначене засвідчує, що за змістом, актуальністю, оформленням, підходами до вирішення наукових проблем, теоретичним та прикладним значенням отриманих результатів дисертаційна робота на тему «Конституційно-правове забезпечення політичних прав людини та громадянина: доктринально-правові підходи до розуміння в умовах викликів сучасності» відповідає вимогам пунктів 7, 8, 9 Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197, а її авторка, Косілова Ольга Іванівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право.

Офіційний опонент:

Заступник Керівника Апарату
Верховної Ради України,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Артем ЯНЧУК

